

Kunstniku pildiilm

Jüri Arrak

Alustasin kunstiõpinguid Eesti Riiklikus Kunstiinstituudis (ERKI) 1961. aastal metallehistöö erialal. Mind õhutas selleks vanem vend Henno Arrak, kes õppis ERKIs graafikat ja oli minu esimene õpetaja. Õpingute ajal on inimene nagu “võsas”, tema ülesanne on aru saada ja omandada seda vormide rohkust ja väljendusvahendeid, mis teda ümbritsevad. Võsas pole taevast näha ja õpetajate puudumisel osutub selle vormipadriku läbimine raskeks ning kunstnikuks pürgija võibki jääda tihnikus ekslejaks. Õpetaja näitab siplasele tuhandete aastate jooksul kujunenud väljendusvahendite rohkust, neid erinevaid kihte, mis on ladestunud inimkonna läbi käidud teele seoses kultuuride ja olukordade muutustega. Ilma õpetajata näeb algaja ainult viimast kihti, mis teda momendil ümbritseb, ega suuda näha kultuuride ketti, mille viimase lüli pealispinnal see momendivorm asub. Kultuuriketi esimesed lülid olid ajaliselt pika kestusega ja vormilised muutused toimusid ühele põlvkonnale märkamatu. Nii nagu isa tegi, tegi ka poeg!

Võsaperiood on huvitav ja vajalik, et kujuneks välja isiklik pildiilm. Tasapisi hakkab õpilasele mingi vormisüsteem rohkem meeldima kui teised ja võsa hõreneb märkamatu. Hulk tundma õpitud vorme jääb seljataha, kuid nende tee hingepuudutuseni on suletud. Miks see valik toimub, sõltub paljustki õpetajast, kaasõpilastest, õpilase temperamenditüübist, perekonnast jne. Naljatamisi võiks öelda, et seegi on õpilase sisemine “võsa”, mis peab välise “võsaga” nii ühinema, et liitekoht oleks harmooniline.

Võsaperioodil väljendab õpilane ennast väga energiliselt ja kujutatu väline vorm võib tihti muutuda, kusjuures sageli ei anta endale aru, miks see nii on, vaid looming purskub nagu magma vulkaanist, et moodustada tardudes imelikke ja vastakaid vorme.

Läbi hõreneva võsa hakkab siit-sealt paistma taevast ja õppuri teadvusse hakkab jõudma tõsiasi, et võsavormide maailm on vajalik ja huvitav, aga väljajõudja hingele jääb sellest väheks, sest need on teiste loodud vormid, mis on saatnud inimesi kultuuride rännuteedel. Taeva nägemine, valguse ja värvide rohkus võsaäärsel heinamaal muudab võsast leitud vormid omaseks ja neile lisandub tugev esteetilisus. Vorm muutub kaunimaks ja tundlikumaks, värvi-

<http://haldjas.folklore.ee/tagused/nr29/arrak.pdf>

de ja mahtude vahekorrad harmoonilisemaks ning kogu loomingu üldpilt avaldab vaatajale sügavamat muljet. See on kunstniku – õpilast saab juba nii nimetada – puhul periood, mil tekib oma meelivormidega pildipind või kivirahn, kus jälgitakse ühe värvi, vormi, pinna, joone sobivust teise kõrvale, et lõpptulemus oleks esteetiliselt mõjuv – nagu heinamaa, kuhu võsast jõuti oma linnukeste ja liblikatega, nagu pilvevari libisemas üle rukkipollu või kraavi vees peegelduv kastaniõisik. Kui hoolega on tundma õpitud võsavormide kihelist tarkust ja lisatud kauni heinamaa esteetikat, olekski näiliselt eesmärk nagu saavutatud, sest sellise loominguga austajaid on palju ja see võib kunstnikku uinutada nagu vaikne, mahe hällilaul lapseõlves.

Kuid kunstnik tõstab pilgu kaunilt heinamaalt üles ja näeb horisondil sinavat mäge ning mingi seletamatu sisemine tunne sunnib teda alustama teekonda üle heinamaa ja läbi rukkipollu mäe suunas. Mida lähemale ta jõuab, seda rohkem hakkab talle selginema, et kaasates võsast saadud teadmisi ja ilusa heinamaa esteetika peab neile lisama mäkkeronimise probleemid. Mägi on astmeline ja ülespoole ronimine on vaevaline ning nõuab pühendumist.

Millised on need probleemid, mis seisavad kunstniku ees ja miks peab ta ilusast heinamaast üle minema ning teel mõned viljakõrredki maha tallama? See on tunne, et kunst ei lõpe võsas ja heinamaal, vaid kunstnikule lõpeb looming mäel, inimeseks olemisega seotud probleemide keskel, inimese ja inimese ning inimese ja jumala vahekordade lahendamise keskel. Selleks ongi vaja eelnevate kultuuride kogemusi, tehnilisi väljendusoskusi ja harmooniatunnetust, et omalt poolt saaks inimkonna teele lisada pisikese panuse omaksvõetud jumala õpetusi, mis on selged ja lihtsad, aga nagu ajalugu on näidanud – raskelt järgitavad.

Eelnev oleks kunstniku vaimsel tee väga üldistatud skeem. Loomulikult pole erinevad etapid selgelt eristuvad, vaid põimuvad ja segunevad, kuid arvan, et mäeni jõudmine on vajalik, sest elu kaunistamiseks on kujundus- ja dekoratiivkunst ning koos tarbimisfunktsiooniga ka tarbekunst.

Minu pildiilma väljakujunemine algas juba aastatel 1961–1966 ERKIs õppides, kui asutasime üliõpilaste loomingulise ühenduse ANK-64. Katsetasin erinevaid 20. sajandi väljendusvahendeid. 1969. aastal võeti mind Eesti NSV Kunstnike Liidu graafikasektsiooni, sest olin juba kolm aastat esinenud näitustel graafikatööde ja maalidega. Esimese isikunäituse tegin 1970. aastal. Seal ekspoo-

neerisin õlimaale ja püüdsin nende väga lihtsustatud vormiga väljendada inimestevahelisi pingeid ja olukordi. See vormisüsteem jäi minu "käekirja" aluseks, kuigi arenes aastatega reaalsuse suunas. Nimetan neid inimfigure "märkinimesteks" ja olin Eestis esimene, kes rakendas selliste figuride kasutamise süsteemi. Hiljem on erinevate "märkinimestega" töötanud Mark Kalev Kostabi, Kaido Ole ja Marko Mäetamm.

Kasutasin ka motive kreeka mütoloogiast – "Leda ja luik" (1971), "Kentaureide võitlus lapiitidega" (1972), "Europe lahkumine" (1975), "Ikarose kõne enne lendu" (1975) –, aga ei teinud täpselt kirjeldatud sündmuse illustratsiooni. Näiteks kentaure kujutasin hobuse pea ja inimkehaga, sest lahingus on hobuse hambad võimsamad ja inimekäed osavamad.

1978. aastal maalisin suure (195x145 cm) õlimaali "Ülestõusmine" – Kristuse ülestõusmise kaljuhauast –, kus juba selgelt oli kujutatud kristlikku teematikat ja seda võibki nimetada minu testamentlike maalide alguseks. Järgmisel aastal valmis maal "Jüri võitlus lohega", kus Püha Jüri motiivi sai minu interpretatsioonis poliitilise vihje, sest lohe oli suur ja punane, tema käppade all olid küünistest tekitatud, veritsevate haavadega inimesed ja Püha Jüri ei tapnud lohet mõõga odaga, vaid hüppas hüggellohele suhu ja purustas koletise seestpoolt, kusjuures oda ja üks käsi olid kere tagaosast juba väljas. Kümme aastat hiljem nii ka juhtus, sest punane impeerium lagunes seestpoolt tükkideks. Et ka minu nimi on Jüri, sain öelda, kui oli vaja, et maalil on kujutatud minu võitlus oma vigadega.

1980. aastal järgnes õlimaal "Kandjad", kus rahvahulk kandis mäe poole kolme palki. Maal mõjus visuaalselt kui lahtivõetud risti kandmine Kolgatale. 1981. aastast suurenes tööde arv, kus oli otse või peidetuna kujutatud testamentlike motive ja taasiseseisvumise lähenedes sain 1990. aastal võimaluse maalida Halliste kiriku altarimaali, millel kujutasin õnnistavat ja lunastavat Kristust suurel ristil.

Kõige terviklikum vaimne töö on Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku (EELK) Usuteaduste Instituudi Püha Risti kabeli kujundus, mille peapiiskop Jaan Kiivit pühitses 17. augustil 2000. Peale altari ja altarimaali on minu poolt kujundatud ka istepingid, armulauariistad, vitraažaken, jutlusepult, kaks küünlajalga ning kabeli värvid ja valgustus.

Järgmine suur töö, mis on otseselt seotud kristlusega, on Eesti Muusikaakadeemia uue oreli tiibade sisekülgede maalid "Püha

Krisoforus" ja "Kristuse ristimine" (mõlema suurus 285x145 cm). Orel'i õnnistas piiskop Einar Soone 4. mail 2001.

Aasta-aastalt süvenes minus arusaam, et kunst on tihedalt seotud uskumustega ja seda mitte ainult religioossete kompositsioonide kujutamise kaudu, vaid kunst ja usk on põhiolemuselt väga lähedased. Nii usus kui ka kunstis on esikohal tunne, tunnetus, intuiitvne kogemus, millele järgnev mõistus annab kõikidel aegadel suhtelisi kujutisi. Kunst püüab hinge mõjutamise kaudu tundeelu harmoniseerida, suunata headuse poole, parandada inimkonna käekäiku. Et kunstil oleks ühiskonnas mõju, peab ta juhinduma vaimsest printsiibist ning seepärast olen ennegi kirjutanud, et kunst on inimkonnale abivahend vaimsuse teel igaviku poole ja igal põlvkonnal lasub omal viisil kohustus seda täita.

Minu pildiilm on tänaseks hargnenud kaheks põhisuunaks: üks kujutab inimeste, loomade ja looduse vahekordi ning teine inimese suhet jumalaga, kusjuures viimase osa minu loomingus on suurenenud, ju ma intuiitvselte tajun selle tähtsust kunstis ja inimkultuuris üldse. Tugev, kuid tühine mulje ei püsi kaua, ta vajab uut ja võimsamat. See on nagu haiguslik sõltuvus narkootikumidest, viinast, hasartmängudest, võimust jne. Osalt on kultuuri ülesanne võitlus nende vastu ja see saab toimuda siis, kui tunnistatakse kultuuris kõrgema jõu ligiolekut. Kui seda eitatakse ja mõnitatakse, deformeerub ühiskond tasahilju ja avastame, et elamine muutub ebamugavaks, närviliseks ja isegi hädaohtlikuks. Kultuur vajab loobumist, pingutust, traditsioone ja paljudele on see arusaamatu ning segatakse ära demokraatia ja anarhia, õigused ja kuriteod, kunst ja tavaline loovus.

Oletame, et ühe põlvkonna jooksul propageeritakse kunstina lapsikuid ettevõtmisi ja loovuse harjutusi erinevates materjalides, sellega kunst kui elukutse ähmastub ja lõpuks lahustub nagu raud happes. Materiaalse vormi ja tehnoloogia esiletõstmine ja rõhutamine mõjutab pealispindse kultuuri vohamist, ning vaimsuse alavääristamisega kaob kultuurilt aluspõhi. Raha ja tehnoloogia asendavad vaimu.

Minu maailmatunnetus on paljus mütoloogiline, sest märksõna *müüt* tähendab pärimuslikku kujutelma maailma ja ühiskonna nähtuste tekkimisest ning seda põhjustanud üleloomulikest olenidest ja samas ka väljamõeldist.

On vaieldav, kus lõppeb müüt ja algab jumala ilmutatu, sest kirjapanekul töötab kaasa inimese ebatäiuslikkus ja fantaasia ning

võib-olla on jumala ilmutatud võimatu täpselt sõnastada. Antiikaja uskumused tunduvad tänapäeval põnevate müütidena, kus jumalad ja inimesed suhtlevad väga lähedastena ja isegi jätkavad sugu. Mul on raske laskuda uskumuste ja mütoloogiate võrdlevasse sügavikku, sest olen kunstnik ja mitte teadlane.

Peale Halliste kiriku altarimaali valmimist süvenes tunne, et pean sõnastama oma maailmapildi ja lõpuks, 2002. aastal jõudiski see paberile. Tihti öeldakse, et mingi sündmus või olukord on jäävalt möödunud, kuid on olemas igavikulised sündmused, mis ei möödu ja on alatised. Inimkeelde panevad neid teoloogia, mütoloogia ja usutunne, mida on aga raske sõnastada.

Joonis 1. Jüri Arrak. "Laudkond". Näide kunstniku 1970. aastatel välja kujunenud "märkinimestest".

Kunstniku maailmapilt*

Jüri Arrak

Pärast Halliste kiriku altarimaali valmimist 1990. aastal hakkas minus järk-järgult süvenema arusaam Jumalast kui lõputust, igavesest Mõtlevast Algenergiast (lühendina MAE). Antud kontekstis ei ole sõna *energia* vist kõige parem, aga meil puuduvad Jumala kirjeldamiseks sõnad ja seepärast kasutangi sõna *energia* ning see essee on ju kunstniku mõtisklus Jumalast ja Tema loomingust.

Niisiis, MAE oleks igavikuline energia, Ta omab mõistust ja inimesena on mulle antud väike võimalus Temast aru saada ja Tema olemasolu üle teoretiseerida, sest inimese mõtlemisvõimel on kübeke sarnasust MAE omaga (*Ja Jumal lõi inimese oma näo järele* – 1 Mo 1:27).

Arvan, et MAE lõi aega ja ruumi omava universumi, milles sisaldub ka osake MAEst, kuid ta kontsentratsioon universumis on ebahühtlane. Oletada võib, et hiiglaslikus universumis ei pruugi inimene olla see kõige võimsam olend. Lõputu, igavene MAE lõi meie universumi ja Tema tahtest oleneb, kas Ta lõi neid ühe või mitu ja kas nende vahel saab kunagi olema side või ei. Meie universum loodi umbes 15 miljardi aasta eest. Teaduse praeguse taseme juures on arvutuste abil jõutud algmõõnendist (Suurest Paugust) 10–43 sekundi kaugusele ja tõestatud, et universum on paisuvas olekus, millele kunagi järgneb kokkutõmbumine. See on pulseeriva universumi idee. Üsna raske on ette kujutada kogu universumi teisenenud struktuuriga massi nõelateravikule kokku surutuna – ja siis paisub see moodustis järjekordselt uueks universumiks.

Kui tunnistada MAE olemasolu, on olukord arusaadav: MAE loob universumi, laseb tal paisuda ja kokku tõmbuda ning sõltub MAE tahtest, kas universum luuakse samasugusel moel uuesti.

Alguses lõi Jumal taeva ja maa (1 Mo 1:1).

Piibel kirjeldab loomist maakerakeskselt, sest ta on antud inimestele ja nendele arusaadavas sõnastuses ka kirja pandud.

Ja Jumal nägi, et valgus oli hea, ja Jumal lahutas valguse pimedusest (1 Mo 1:4).

Enne universumit lõi MAE inglid ja hetkeks anti neile vaba tahe valikuks, kas MAEd teenida või vihata. Osa inglitest valis vihkamise, neist said deemonid ja nad aeti pimedusse, MAEst “eemale”. Ustavad inglid moodustasid kolm hierarhiat ja nende toel pürib inimene valguse poole, kuna deemonid kuuluvad vaimuõösse, kust tärkavad koletised.

Kui inimesele anti vaba tahe ja madu (saatan) lubas inimesele, et ta saab kõikvõimsaks nagu Jumal, kui ta Jumala keelu vastaselt sööb hea ja kurja tundmise puust, siis valis inimene mao soovitatu. Pärast inglaid oli see teine vastuhakk Jumalale, loomingu vastuhakk Loojale, ainult madalamal tasemel. Vaba tahte andmine Loomingule oli vajalik, et toimuks Hea ja Kurja vaheline võitlus.

Kas ka inimese loodu on üritanud vastuhakku inimesele kui oma loojale?

Kas Jumal loeb oma Loomingu ebaõnnestunuks, kui ütleb:

“Ma tahan inimese, kelle ma olen loonud, maa pealt kaotada, niihästi inimesed kui loomad ja roomajad ja taeva linnud, sest ma kahetsen, et ma nad olen teinud.” Aga Noa leidis armu Jehoova silmis (1 Mo 6:7–8).

Jumal otsustas halastada inimese peale ja anda talle võimalus valikute abil ennast parandada.

Miks oli Jumalal vaja luua universum? Et inimene on loodud Jumala näo järgi, siis mingi sarnasus peaks Jumala ja Inimese mõtleviisis olema, kui asi puutub loomingu. Inimloomingu liikumapanevaks jõuks on uudishimu, mäng, avastamisrõõm ja vastuse otsimine küsimustele kust?, miks?, milleks?, kuhu?

Kui Jumal lõi universumi uudishimust, et vaadata, mis juhtub, siis viib see kummalisele järeldusele, et Jumal ei tea piasjadeni, mis Loominguga sünnib, sest ta andis inimestele vaba tahte valida hea ja kurja vahel. Kuna inimesed on ebatäiuslikud ja alluvad ahvatlustele, peab jumal neid juhtima ja karistama nagu karjakoer lambaid.

Igaveses lõputus Mõtlevas Algenergias – Jumalas – on lõplik Looming – iniversum. Looja on lõputu, Looming lõplik. Seega on meie kaduvas kehas MAE sädemeke, see lõpmatuse osake, millel on lõpmatuse omadused, ja me nimetame seda vaimuks, mis pärast surma ühineb MAEga, igaviku “lökkega”. Seda sädemekest saame elu jooksul suurendada või tuha alla mätta, sõltuvalt meie eetilise-vaimsest elukäigust. Sädemekese suurendamisega saabub

surmajärgselt MAE mõistmine, mida võiksime nimetada Paradiisiks. Sädemekese summutamine võiks võrduda Põrguga, sest kaob kontakt MAEga ja pärast surma saabub igavene unustus. Võib-olla toimub nii pidev vaikne selektsioon ja puudub vajadus übersündideks? Inimene saab oma vaimu MAElt ja tänu elades tehtud valikutele ta kas kustub (Põrgu) või särab (Paradiis) pärast surma.

Nagu inimene uurib, avastab ja kaalub MAE Loomingut – universumit –, nii ka MAE jälgib, mis sünnib inimvalikute tulemuseks, mis juhtub tema loominguks. Kui universumi võrrelda paksu raamatuga, siis inimene loeb alles esimest peatükki ja läheneb teisele. Looming ei erine täielikult Loojast, sest universum loodi MAE osast, see on kõikjal ja õilistab Loomingut. Õpetus, eetika ja kõlblus harmoniseerivad Loomingut ja nende reeglite täitmine võimaldab tunnetada MAEd. Seda võib saavutada palve ja keskendumisega, mida peab kasvatama maast-madalast. Palve abil saab inimeses peituv MAE sädemeke ühendust igaviku lõkkega. Palve jõuab MAEni, annab jõudu ja kaitset. MAE Looming on energeetiliselt astmeline ja selle sümboliteks ongi inglid.

Arusaadavuse huvides loodi energiatest visuaalne pilt. Ingleid kujutati tiibadega noorukitena, hiljem tütarlastena. Varakeskajal hakati inglaid liigitama kolm hierarhiasse, igaühes kolm koori, järgnevalt:

I hierarhia, Jumalale kõige lähemal:

- seeravid – esindavad jumalikku armastust,
- keerubid – esindavad jumalikku tarkust,
- aujärjed – esindavad jumalikku õiglust;

II hierarhia:

- valitsused – esindavad jumalikku jõudu,
- väed – esindavad Kristuse kannatust,
- meelevallad – seisavad saatana vastu;

III hierarhia:

- vürstiriigid – rahvaste saatuse juhtijad,
- peainglid – taevasõdalased,
- inglid – õigete ja süütute kaitsjad.

Inglid ja peainglid on saadikud Jumala ja inimeste vahel. Kolmanda hierarhia inglitega on inimestel kontakt ja mõistmine ning nende abiga on meil tulevikus võimalik jõuda energia kõrgemate astmeteni. Inimkonnale tähendab see suurt hüpet ja puhastumist, kui kontakteerutakse II hierarhia madalaima energia meeleval-

dadega, kes võitlevad Saatanaga ega lase tal inimesi enam kergelt eksitada. II hierarhiani sisenemiseks tuleb inimestel avastada “võti”, leida abiline edasiminekuks vaimsel teel. Üheks võimaluseks oleks kvantmehaaniline maailm ja eetiliselt õigesti kasutatud kvantarvuti.

Jumal jälgib oma Loomingu kulgu, kuid ka inimeste vabast tahetest ja valikutest sõltub väga palju. Inimkonna tõus energiatega – inglite II hierarhiasse – sõltub paljuski just õigetest valikutest, aga neid saab teha Jumala abiga. Rohkete valede valikute tagajärjeks on katastroof.

Arvan, et inglite esimese hierarhiaga kontakteerumiseni ei jõua inimkond kunagi, vähemalt mitte praegusel kujul. Inglise esimese hierarhia on natuke sarnane Jumala kümne käsu kolmele esimesele:

seeravid – jumalik armastus = I käsk: *Mina olen Issand, sinu Jumal. Sul ei tohi olla muid jumalaid minu kõrval* (pead mind armastama);

keerubid – jumalik tarkus = II käsk: *Sina ei tohi Jumala nime ilmaasjata suhu võtta* (pead olema tark);

aujärjed – jumalik õiglus = III käsk: *Sina pead pühapäeva pühitsema* (pead mõtisklema õiglusest).

Inglite I hierarhia tasemele jõudmiseks peaks kogu inimkond neid käskke täitma, mis näib olevat ülimalt raske. Kuid kokkupuude II hierarhiaga muudaks oluliselt meie arusaamist MAEst ja universumist, ning mitte seepärast, et meie killustatud teadmiste hulk suureneb, vaid kõigile selgineb inimkonna liikumise siht, paraneb inimeste sünteesivõime ja süveneb arusaam, et üldise heaolu saavutamiseks on vaja täita Jumala käskke. Täiustub teadmine universumist ja inimkonnast kui ühisest vaimsest perest.

Isa, Poeg ja Püha Vaim on inimkeelde pandud MAE erinevad nimetused. Kristus anti meile inimese kujul kui õigeaegne ja arusaadav õpetaja ning teejuht, kaasaegsemalt väljendades – semiootiline, vaimne märk, keda inimesed vaevaliselt vastu võtsid ja siamaani lahti mõtestavad.

Eesti keeles on ilus liitsõna – usuteadus – mis sümboliseerib tõsiasja, et usk ja teadus kuuluvad kokku. Kui seda ühinemist ei toimu, võib meid ees oodata tehnoloogilis-bioloogiline koletis, kelle käes on metsikud relvad.

Praegu sõidab inimkonna rong kahel rööpal – usul ja teadusel –, kuid võib-olla on õigem rong ühel rööpal, mis kindlalt sõidab jumaliku vaimsuse poole.

Kommentaar

* Essee “Kunstniku maailmapilt” eelmised variandid on ilmunud ajakirja Päikesetuul 2002. aasta oktoobrinumbris ja Jüri Arraku artiklikogumikus *Võra, aas ja mägi* (Tartu: Ilmamaa 2003).